

พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์*

BUDDHISM AS THE FOUNDATION OF SCIENCE

พวงเพชร วัฒนวิเชียร¹ และ พระครูสุธีสารบัณฑิต²

Puangphet Wattanawichian¹ And PhrakruSudhisarabandit²

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น¹⁻²

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus¹⁻²

Corresponding Author, Email : nasomwa2@gmail.com

ผู้เขียน : สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต)

ปีที่พิมพ์ : 2556

สำนักพิมพ์ : วัดญาณเวศกวัน จ.นครปฐม

จำนวนหน้า : 232 หน้า

ISBN: 974-565-556-2

บทนำ

หนังสือ พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) เป็นผลงานเชิงวิชาการที่นำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ โดยมีที่มาจากการบรรยายปาฐกถาพิเศษเนื่องในวันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ ณ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เนื้อหามุ่งชี้ให้เห็นจุดร่วม จุดต่าง เป้าประสงค์ และขีดจำกัดของทั้งสองศาสตร์ในการอธิบายความจริงของโลกและชีวิต หนังสือมีความยาว 232 หน้า ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2535 และได้รับการตีพิมพ์ซ้ำถึง 11 ครั้ง สะท้อนคุณค่าและอิทธิพลทางวิชาการอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม คำถามเชิงวิจารณ์ที่สำคัญคือ การพัฒนาจากงานปาฐกถาสู่ข้อเสนอเชิงทฤษฎีสามารถเชื่อมโยงกับบริบทวิทยาศาสตร์ร่วมสมัยได้ลึกเพียงใด

สาระสำคัญของหนังสือครอบคลุมพัฒนาการของศาสนา แนวคิดพื้นฐานของวิทยาศาสตร์ และความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และศาสนา ผู้เขียนนำเสนออย่างเป็นระบบและเข้าใจง่าย ช่วยให้ผู้อ่านเห็นลักษณะเฉพาะของแต่ละศาสตร์โดยไม่สับสนในกรอบคิดหรือเป้าหมาย อย่างไรก็ตาม ในเชิงวิพากษ์ การอภิปรายยังคงอยู่ในระดับกรอบ

* Received 14 January 2026; Revised 21 January 2026; Accepted 30 January 2026

แนวคิดทั่วไป และยังเปิดคำถามว่าได้เชื่อมโยงกับการถกเถียงในปรัชญาวิทยาศาสตร์ร่วมสมัย มากน้อยเพียงใด โดยเฉพาะประเด็นสถานะของความรู้ ความเป็นกลางทางคุณค่า และบทบาท ของมนุษย์ในกระบวนการสร้างองค์ความรู้

ผู้วิจารณ์เห็นว่าหนังสือเล่มนี้มีคุณูปการสำคัญต่อการเปิดพื้นที่ทางปัญญาให้มอง พุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ในเชิงบูรณาการ โดยเฉพาะสำหรับผู้อ่านทั่วไปและนักวิชาการ ข้ามสาขา ขณะเดียวกัน หนังสือก็ท้าทายผู้อ่านเชิงวิชาการระดับสูงให้ต่อยอดด้วยกรอบปรัชญา วิทยาศาสตร์เพิ่มเติม เพื่อพัฒนาการอภิปรายไปสู่ระดับทฤษฎีที่เข้มข้นยิ่งขึ้นในบริบทสังคมร่วม สมัย

โครงสร้างหนังสือพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์

หนังสือ พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ จัดวางโครงสร้าง เนื้อหาออกเป็น 6 เรื่องสำคัญ โดยมุ่งอธิบายความสัมพันธ์เชิงลึกระหว่างวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และกรอบคิดทางพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ ทั้งในมิติความรู้ คุณค่า และ ผลกระทบต่อมนุษย์และสังคม ภาพรวมของเนื้อหาสะท้อนให้เห็นถึงคุณูปการอันยิ่งใหญ่ของ วิทยาศาสตร์ และในขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นข้อจำกัดเชิงจริยธรรมและโลกทัศน์ที่แฝงอยู่ใน ความก้าวหน้านั้น ดังนี้

เรื่องที่ 1 วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ความสโตโลที่แฝงความสับสน

ผู้เขียนเริ่มต้นด้วยการยอมรับบทบาทเชิงบวกของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีใน การยกระดับคุณภาพชีวิตมนุษย์ในด้านต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม หนังสือมิได้มองความก้าวหน้า เหล่านี้ว่าเป็นกลาง หากย้อนพิจารณารากฐานทางความคิดของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ซึ่ง ตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าธรรมชาติเป็นวัตถุภายนอกที่มนุษย์สามารถแยกออกมา ศึกษา ควบคุม และใช้ประโยชน์ได้ แตกต่างจากพุทธศาสนา ซึ่งมองธรรมชาติเป็นกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่ง มิใช่ผู้ยืนอยู่นอกระบบเพื่อครอบงำ

ผู้เขียนชี้ให้เห็นว่า เมื่อแนวคิดการพิชิตธรรมชาติและการยกวัตถุเป็นศูนย์กลางของ ความสุขครอบงำจิตสำนึกทางวิทยาศาสตร์ ความรู้เพื่อเข้าใจความจริงย่อมแปรเปลี่ยนเป็น ความรู้เพื่อสนองความต้องการและอำนาจของมนุษย์ ตรงข้ามกับพุทธศาสนา ซึ่งเน้นการรู้เท่า ทันความอยากและการใช้ปัญญาเพื่อลดการเบียดเบียนทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น และธรรมชาติ หนังสือยังวิพากษ์ทัศนคติร่วมสมัยของวิทยาศาสตร์ ได้แก่ การแยกศาสตร์เป็นความชำนาญ เฉพาะด้าน และความเชื่อว่าสามารถแก้ปัญหาทางศีลธรรมด้วยเครื่องมือทางวัตถุเพียงอย่าง เดียว โดยชี้ว่าขัดกับโลกทัศน์แบบองค์รวมของพุทธศาสนา ซึ่งเห็นว่าปัญหามนุษย์ไม่อาจแก้ไข ได้หากละเลยการพัฒนาจิตใจและคุณธรรมภายใน

จากสารระดังกล่าว หนังสือจึงตั้งคำถามเชิงเปรียบเทียบว่า ระหว่างความรู้ที่มุ่ง ควบคุมโลกภายนอกกับปัญญาที่มุ่งเปลี่ยนแปลงโลกภายใน แนวทางใดจะนำไปสู่การพัฒนา

มนุษย์อย่างยั่งยืนมากกว่า และคำถามนี้ได้ปูทางสู่การเสนอพุทธศาสนาในฐานะกรอบคิดเชิงจริยธรรมและปัญญาเพื่อถ่วงดุลวิทยาศาสตร์ในบทต่อไปอย่างเป็นระบบ

เรื่องที่ 2 ศาสนากับวิทยาศาสตร์ เริ่มร่วมแล้วร้างเร็ด

ผู้เขียนนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและวิทยาศาสตร์ในเชิงประวัติศาสตร์และญาณวิทยา โดยชี้ว่าทั้งสองมีรากฐานร่วมจากประสบการณ์ของมนุษย์ต่อความไม่แน่นอนของชีวิต หากแต่พัฒนาขึ้นด้วยวิธีการและเป้าประสงค์ที่แตกต่างกัน ศาสนามุ่งตอบสนองความต้องการด้านความมั่นคงและความหมายทางจิตใจ ขณะที่วิทยาศาสตร์มุ่งอธิบายธรรมชาติด้วยกระบวนการสังเกต วิเคราะห์ และตรวจสอบอย่างเป็นระบบ แม้ทั้งสองเคยบรรจบกันในความพยายามทำความเข้าใจธรรมชาติ แต่เมื่อวิทยาศาสตร์พัฒนาวิธีวิทยาเฉพาะตน ขอบเขตของความรู้จึงจำกัดอยู่ในสิ่งที่พิสูจน์ได้เชิงประจักษ์ ต่างจากศาสนาซึ่งยังคงอธิบายชีวิตในมิติคุณค่า ความหมาย และสัจภาวะ ความแยกห่างระหว่างสองศาสตร์จึงมิใช่ความขัดแย้งโดยเนื้อแท้ หากเป็นผลจากข้อจำกัดเชิงญาณวิทยาของวิทยาศาสตร์ ดังที่เอดดิงตันชี้ว่าวิทยาศาสตร์เข้าถึงเพียงโลกแห่งสัญลักษณ์ ไม่ใช่สัจภาวะโดยตรง ขณะที่พุทธศาสนาเสนอการเข้าถึงความจริงผ่านประสบการณ์ภายในและการพัฒนาปัญญา

ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) จึงเสนอให้มองศาสนาและวิทยาศาสตร์เป็นระบบความรู้ที่ทำหน้าที่ต่างระดับ การประสานกันมิใช่การหลอมรวมวิธีการ หากเป็นการตระหนักถึงขอบเขตและศักยภาพของแต่ละศาสตร์ เพื่อให้การแสวงหาความจริงมีความครบถ้วนทั้งด้านความรู้และคุณค่า

เรื่องที่ 3 วิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนา

เนื้อหาในเรื่องที่สามมุ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนาในระดับโครงสร้างความคิด โดยตั้งคำถามว่า ทั้งสองเป็นระบบความรู้ที่แยกขาดกันหรือสามารถบรรจบกันได้ในระดับรากฐานของความจริงและการแก้ปัญหา มนุษย์ วิทยาศาสตร์เกิดจากความใฝ่รู้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ภายนอก ขณะที่พุทธศาสนาอุบัติจากการตระหนักถึง “ทุกข์” ในฐานะปัญหาพื้นฐานของชีวิตและมุ่งแสวงหาหนทางคลี่คลายความไม่มั่นคงของการดำรงอยู่ ความแตกต่างสำคัญอยู่ที่ฐานคิดในการแก้ปัญหา พุทธศาสนาวางอยู่บนปัญญาที่รู้เท่าทันเหตุปัจจัย ย้ายศูนย์กลางจากอำนาจภายนอกสู่ความรับผิดชอบของมนุษย์เองผ่านหลักกรรมและอริยสัจ 4 ส่วนวิทยาศาสตร์ แม้ตั้งอยู่บนกฎเหตุและผลเช่นเดียวกัน แต่จำกัดการอธิบายไว้เฉพาะมิติที่ตรวจสอบได้เชิงประจักษ์ทำให้มิติทางจิตใจและจริยธรรมถูกลดบทบาทลง

ในเชิงเปรียบเทียบ พุทธศาสนาอธิบายกฎธรรมชาติแบบองค์รวมผ่านนิยาม 5 ครอบคลุมทั้งกาย จิต และพฤติกรรม ขณะที่วิทยาศาสตร์เน้นมิติทางกายภาพและชีวภาพเป็นหลัก ความต่างนี้ทำให้ประเด็นกรรมในโลกตะวันตกถูกถกเถียงในกรอบเจตจำนงเสรี ขณะที่พุทธศาสนามุ่งพัฒนามนุษย์ไปสู่การดำเนินชีวิตด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันเหตุปัจจัยเหนือกรอบการเลือกเพียงอย่างเดียว

โดยสรุป ความแตกต่างระหว่างวิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนาไม่ใช่ความขัดแย้งเชิงสาระ หากเป็นความต่างด้านจุดเน้นและขอบเขต วิทยาศาสตร์มุ่งเข้าใจและจัดการโลกภายนอก ส่วนพุทธศาสนาเสนอปัญญาเพื่อคลี่คลายโลกภายใน การบรรจบกันจึงเป็นไปได้บนฐานกฎเหตุและผล ความไม่เที่ยง และความพึ่งพาอาศัยกันของสรรพสิ่ง ซึ่งทำให้พุทธศาสนาเป็นกรอบปัญญาที่ช่วยเติมเต็มข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์ในการพัฒนามนุษย์อย่างสมบูรณ์ทั้งด้านปัญญาและคุณธรรม

เรื่องที่ 4 พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ ความต่างในความเหมือน

ศาสนาโดยทั่วไปและวิทยาศาสตร์มีจุดร่วมคือความพยายามอธิบายความจริงของโลกและชีวิตผ่านการแสวงหาต้นเหตุจากธรรมชาติภายนอก โดยมีกวางมนุษย์ไว้ในฐานะผู้สังเกตมากกว่าการตระหนักว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มุมมองเช่นนี้นำไปสู่การแยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ และเอื้อต่อโลกทัศน์แบบการครอบครองและควบคุมธรรมชาติ อันเป็นลักษณะเด่นของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ตรงกันข้าม พุทธศาสนา มองธรรมชาติแบบองค์รวม ครอบคลุมทั้งมิติภายนอกและภายใน โดยถือว่ากายและจิตของมนุษย์ดำรงอยู่ภายใต้กฎเหตุปัจจัยเดียวกัน มนุษย์จึงมิใช่ผู้ครอบงำธรรมชาติ หากเป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์อันซับซ้อนของสรรพสิ่ง ความแตกต่างเชิงโลกทัศน์นี้ทำให้พุทธศาสนาเน้นการรู้เท่าทันและพัฒนาตนเองมากกว่าการมุ่งเปลี่ยนแปลงธรรมชาติภายนอก แม้วิทยาศาสตร์จะยึดหลักความเป็นระเบียบและกฎเหตุผลของธรรมชาติซึ่งสอดคล้องกับปฏิจกสมุปบาท แต่การพัฒนาความรู้กลับมุ่งไปสู่เทคนิคและเทคโนโลยีเป็นหลัก โดยละเลยมิติคุณธรรม จิตสำนึก และความรับผิดชอบต่อผลกระทบของความรู้ ส่งผลให้วิทยาศาสตร์กลายเป็นเครื่องมือในการตอบสนองความต้องการทางวัตถุมากกว่าการยกระดับคุณภาพชีวิตเชิงจิตวิญญาณ

ในทางพุทธศาสนา การเข้าถึงความรู้ประกอบด้วย การรับรู้ตามความเป็นจริงด้วยสติ การคิดเชิงเหตุปัจจัย และการสังเกตตรวจสอบอย่างเป็นระบบ ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์ แต่ครอบคลุมถึงประสบการณ์ภายในและการตรวจสอบจิตโดยตรง ขณะที่วิทยาศาสตร์เชี่ยวชาญด้านกฎธรรมชาติทางกายภาพ พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับจิตนิยามและกรรมนิยาม ความต่างนี้สะท้อนในท่าทีที่วิทยาศาสตร์ไม่ยอมรับจิตเป็นเครื่องมือรู้โดยตรง ทั้งที่กระบวนการทางวิทยาศาสตร์เองอาศัยกิจกรรมของจิต เช่น การตั้งสมมุติฐานและการตีความผลการทดลอง

โดยสรุป ความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์มิได้อยู่ที่การปฏิเสธกฎธรรมชาติ หากอยู่ที่มุมมองต่อมนุษย์และจุดหมายของความรู้ วิทยาศาสตร์มุ่งจัดการโลกภายนอก ส่วนพุทธศาสนา มุ่งพัฒนาธรรมชาติภายใน การบูรณาการทั้งสองจึงควรเป็นการถ่วงดุลจุดแข็งและข้อจำกัด เพื่อให้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เกื้อหนุนต่อการพัฒนามนุษย์อย่างสมบูรณ์ทั้งด้านปัญญา จริยธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคมและธรรมชาติ

เรื่องที่ 5 สุดแดนวิทย์ เข้ามาจ่อแดนจิต

นักฟิสิกส์ชั้นนำจำนวนมากเห็นพ้องกันว่า วิทยาศาสตร์มิใช่ระบบความรู้ที่ครอบคลุมสิ่งจะทั้งหมด หากเป็นความรู้เชิงส่วนที่มีขอบเขตจำกัดอยู่ในระดับอินทรีย์ 5 คือการรับรู้และการวัดเชิงกายภาพ เมื่อก้าวพ้นประสบการณ์เชิงประจักษ์ภายนอก วิทยาศาสตร์จึงเข้าถึงได้เพียง “โลกแห่งสัญลักษณ์” ผ่านแบบจำลอง ทฤษฎี และโครงสร้างทางคณิตศาสตร์ ซึ่งเป็นเพียงตัวแทนของความจริง มิใช่สัจภาวะโดยตรง เซอร์ อาร์เธอร์ เอ็ดดิงตันชี้ว่า ฟิสิกส์เข้าถึงได้เพียงเงาของความจริง ขณะที่แม็กซ์ แพลงก์ย้ำว่า ทุกความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ยิ่งเผยข้อจำกัดและปัญหาที่ลึกซึ้งกว่าเดิม เนื่องจากมนุษย์ผู้ศึกษาก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่กำลังพยายามทำความเข้าใจตนเอง

จากข้อจำกัดดังกล่าว ฟิสิกส์ร่วมสมัยจึงเริ่มตั้งคำถามต่อ “จิต” ในฐานะมิติพื้นฐานของความจริง ซึ่งนำไปสู่ท่าทีเชิงเปรียบเทียบ 4 แนวทาง ได้แก่ (1) กลุ่มออร์โธดอกซ์ที่เชื่อว่า วิทยาศาสตร์อธิบายความจริงได้ทั้งหมด (2) กลุ่มที่แยกวิทยาศาสตร์ออกจากศาสนาอย่างเด็ดขาด (3) กลุ่มที่มองความสอดคล้องเชิงแนวคิดระหว่างฟิสิกส์กับศาสนาตะวันออกในระดับอุปมา และ (4) กลุ่มบูรณาการที่เห็นว่าโลกวัตถุเป็นเพียงส่วนหนึ่งของแดนจิต ความจริงเชิงกายภาพจึงเป็นระดับรอง และวิทยาศาสตร์ควรเปิดรับการศึกษาประสบการณ์ภายในเพื่อเติมเต็มข้อจำกัดของตน

โดยสรุป ประเด็นนี้ชี้เชิงวิพากษ์ว่า วิทยาศาสตร์ได้มาถึงขีดจำกัดเชิงญาณวิทยาของการอธิบายโลกวัตถุ การหันกลับมาพิจารณาแดนของจิตมิใช่การถอยหลัง หากเป็นพัฒนาการเชิงลึกที่เปิดพื้นที่ให้บูรณาการกับพุทธศาสนา ซึ่งมีความชำนาญในการศึกษาความจริงภายใน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจความจริงอย่างรอบด้าน และการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านปัญญาและคุณธรรมอย่างสมบูรณ์

เรื่องที่ 6 ข้อเสนอเบ็ดเตล็ดเพื่อการพัฒนาวิทยาศาสตร์

การพัฒนาวิทยาศาสตร์ในบริบทสังคมไทยจำเป็นต้องก้าวพ้นการมองวิทยาศาสตร์เป็นเพียงเครื่องมือทางเทคนิคที่แยกขาดจากมิติคุณค่า และหันมาบูรณาการกับคุณธรรมจริยธรรม และการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม วิทยาศาสตร์จึงไม่ควรดำเนินไปอย่างโดดเดี่ยว หากต้องประสานกับมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศาสนา เพื่อรับมือกับปัญหาสังคมที่ซับซ้อนอย่างสร้างสรรค์ เชิงเปรียบเทียบ แม้วิทยาศาสตร์และพุทธศาสนาจะตั้งอยู่บนหลักเหตุและผลร่วมกัน แต่วิทยาศาสตร์มุ่งใช้เหตุผลปัจจัยเพื่ออธิบายและควบคุมธรรมชาติ ขณะที่พุทธศาสนาใช้เป็นกรอบหล่อหลอมวิถีชีวิต เจตคติ และความรับผิดชอบทางศีลธรรม ความต่างนี้ชี้ว่า การพัฒนาวิทยาศาสตร์ต้องอาศัยกระบวนการเชิงจริยธรรมแบบสามประสาน ได้แก่ การกำกับพฤติกรรม การพัฒนาจิตใจ และการใช้ปัญญาเข้าใจเหตุผลปัจจัยอย่างรอบด้าน มิใช่อาศัยความก้าวหน้าทางความรู้เชิงประจักษ์เพียงอย่างเดียว

จากมุมมองดังกล่าว พุทธศาสนามีบทบาทเป็นกรอบคิดที่ช่วยกำกับการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ให้เกื้อกูลต่อคุณภาพชีวิต โดยส่งเสริมเทคโนโลยีที่รู้ประมาณ ไม่เบียดเบียน และเสริมปัญญา สอดคล้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน มากกว่าการตอบสนองความต้องการเชิงวัตถุ

ในเชิงโครงสร้างสังคม การพัฒนาวิทยาศาสตร์ควรมุ่งสร้างวัฒนธรรมใฝ่รู้และการคิดอย่างมีเหตุผล ไม่จำกัดอยู่ที่การแสวงหาเทคโนโลยี การศึกษาและการเลี้ยงดูควรปลูกฝังฉันทะ ความรับผิดชอบ และความสามารถแก้ปัญหาด้วยตนเอง ควบคู่การส่งเสริมวิทยาศาสตร์พื้นฐาน เพื่อสร้างผู้นำทางปัญญาในระยะยาว ขณะที่ในระดับนโยบายรัฐ ควรสนับสนุนวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์อย่างจริงจังเป็นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะวิทยาศาสตร์ที่ขาดมิติคุณธรรมย่อมขยายปัญหา แต่หากกำกับด้วยปัญญาและจริยธรรม ย่อมนำไปสู่ความเจริญที่สมดุลและยั่งยืนอย่างแท้จริง

ทัศนวิจารณ์

1. จุดเด่นของหนังสือ

หนังสือเล่มนี้มีจุดเด่นสำคัญอยู่ที่การออกแบบโครงสร้างการนำเสนอโดยอาศัยกรอบคิดของ อริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค มาใช้เป็นกรอบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และมนุษย์ในโลกสมัยใหม่ มีใช้เพียงการอธิบายหลักธรรมเชิงนามธรรม หากแต่เป็นการประยุกต์หลักพุทธปรัชญาเพื่อวิพากษ์พลวัตของอารยธรรมวิทยาศาสตร์อย่างเป็นระบบและมีเอกภาพ หนังสือสามารถจัดหมวดหมู่สาระสำคัญได้อย่างสอดคล้องกับโครงสร้างอริยสัจ 4 ดังนี้

(1) ทุกข์ ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ภายใต้ความสับสนของโลกสมัยใหม่

เนื้อหาส่วนต้นสะท้อนภาพ “ทุกข์” ของสังคมร่วมสมัยที่เกิดจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งแม้จะสร้างความสะดวกสบายให้แก่มนุษย์อย่างไม่เคยมีมาก่อน ทั้งด้านการคมนาคม การสื่อสาร การแพทย์ และพันธุวิศวกรรม แต่ขณะเดียวกันกลับก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบอย่างรุนแรง อาทิ การพัฒนาอาวุธทำลายล้างสูง การปนเปื้อนสารเคมีในอาหาร การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาสิ่งแวดล้อมเชิงโครงสร้าง

ผู้เขียนชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ปัญหาไม่ได้อยู่ที่ตัววิทยาศาสตร์หรือเทคโนโลยี หากแต่อยู่ที่เจตนาธรรมและกรอบคุณค่าของการนำไปใช้ เมื่อความก้าวหน้าขาดศีลธรรมและจริยธรรม วิทยาศาสตร์ย่อมกลายเป็นเครื่องมือขยายกิเลส คือโลภะ โทสะ และโมหะ ซึ่งย้อนกลับมาสร้างทุกข์ให้แก่มนุษยชาติในที่สุด

(2) สมุทัย รากเหตุของความแยกขาดระหว่างศาสนาและวิทยาศาสตร์

ในส่วนของสมุทัย หนังสือวิเคราะห์สาเหตุเชิงประวัติศาสตร์และเชิงญาณวิทยาที่ทำให้วิทยาศาสตร์แยกตัวออกจากศาสนา แม้เดิมจะถือกำเนิดจากรากฐานเดียวกัน คือการ

แสวงหาความจริงของธรรมชาติ วิทยาศาสตร์มองว่าศาสนาอาศัยศรัทธาและอารมณ์ ขาดวิธี พิสูจน์เชิงประจักษ์ ขณะที่ตนเองยึดถือวิธีการทางวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นระบบเดียวและเป็นสากล อย่างไรก็ตาม การแยกขาดดังกล่าวนำไปสู่ข้อจำกัดสำคัญ คือการที่วิทยาศาสตร์ ยอมรับเพียงอินทรีย์ 5 และปฏิเสธมิติของจิตหรืออินทรีย์ที่ 6 ส่งผลให้ไม่สามารถอธิบาย ประสบการณ์ภายในและคุณค่าความเป็นมนุษย์ได้อย่างครบถ้วน อีกทั้งทำให้วิทยาศาสตร์ กลายเป็นองค์ความรู้เฉพาะกลุ่ม เข้าถึงได้เฉพาะผู้เชี่ยวชาญ แตกต่างจากศาสนาที่เปิดโอกาส ให้มนุษย์ทั่วไปเข้าถึงความหมายของชีวิตและการแก้ปัญหาความทุกข์ได้

(3) นิโรธ ความเป็นไปได้ของการบรรจบระหว่างพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์

ในประเด็นนิโรธ หนังสือเสนอว่าหนทางแห่งการคลี่คลายปัญหาอยู่ที่การทำความเข้าใจ ความเหมือนในความต่าง ระหว่างพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ ทั้งสองต่างมีศรัทธาเป็น ฐาน หากแต่พุทธศาสนาใช้ศรัทธาเป็นสะพานไปสู่ปัญญา มิใช่ปลายทาง พุทธศาสนาศึกษา ธรรมชาติทั้งภายนอกและภายในมนุษย์ ขณะที่วิทยาศาสตร์มุ่งศึกษาธรรมชาติภายนอกเป็น หลัก

พุทธศาสนาเน้นการนำความรู้มาพัฒนามนุษย์จากภายใน เชื่อมมั่นในศักยภาพของ จิตและปัญญา ส่วนวิทยาศาสตร์มักนำความรู้ไปใช้เพื่อพิชิตธรรมชาติและตอบสนองความ ต้องการทางวัตถุ หนังสือยกทัศนะของนักวิทยาศาสตร์สำคัญ เช่น Eddington และ Einstein เพื่อสะท้อนว่า แม้ในวงการวิทยาศาสตร์เองก็เริ่มตระหนักถึงข้อจำกัดของการพิสูจน์ความจริงที่ ไม่ครอบคลุมมิติของจิตใจ

(4) มรรค ทิศทางใหม่ของวิทยาศาสตร์เมื่อเข้าจ่อแดนจิต

ในส่วนของมรรค หนังสือเสนอแนวทางการพัฒนาวิทยาศาสตร์ให้พ้นจากภาวะตีบตัน โดยชี้ว่าวิทยาศาสตร์ร่วมสมัยกำลังเข้าใกล้ “แดนจิต” มากขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คำกล่าว ของนักฟิสิกส์ระดับโลก เช่น Eddington และ Max Planck สะท้อนว่า ความก้าวหน้าทาง วิทยาศาสตร์มิได้ลดทอนความลึกลับของธรรมชาติ หากแต่ยิ่งเผยให้เห็นความซับซ้อนของความ จริงในระดับลึก

การอ้างแนวคิดเรื่อง Cosmic religious feeling ของไอน์สไตน์ ชี้ให้เห็นว่า วิทยาศาสตร์ในระดับรากฐานย่อมเชื่อมโยงกับสำนักทางศาสนา และพุทธศาสนาอาจทำหน้าที่ เป็นรากฐานทางจิตวิญญาณและปัญญาให้แก่วิทยาศาสตร์ เพื่อให้การแสวงหาความรู้มุ่งสู่ความ ติงามของมนุษยชาติ มิใช่จำกัดอยู่เพียงความก้าวหน้าทางเทคนิค

โดยสรุป หนังสือเล่มนี้มีคุณูปการทางวิชาการอย่างเด่นชัดในการใช้ อริยสัจ 4 เป็น กรอบวิเคราะห์เชิงปรัชญาวิทยาศาสตร์ ทำให้สามารถเชื่อมโยงปัญหาเชิงโครงสร้างของโลก สมัยใหม่เข้ากับรากเหตุทางจิตใจและคุณค่าของมนุษย์ได้อย่างลึกซึ้ง หนังสือมิได้ปฏิเสธ วิทยาศาสตร์ หากแต่เสนอการยกระดับวิทยาศาสตร์ให้พ้นจากกรอบวัตถุนิยม ผ่านการบูรณา การมิติศีลธรรม จิตใจ และปัญญาตามแนวพุทธศาสนา (Dalai Lama : 2005) หนังสือชี้ให้เห็น

ว่า อนาคตของวิทยาศาสตร์มีได้อยู่ที่การแยกตนออกจากศาสนา หากแต่อยู่ที่การทบทวนรากฐานทางคุณค่าและความหมายของการแสวงหาความรู้ ซึ่งทำให้หนังสือเล่มนี้มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการอภิปรายเชิงปรัชญาวิทยาศาสตร์ ศาสนา และการพัฒนามนุษย์ในบริบทสังคมไทยและสังคมโลก

2. คุณค่าของหนังสือ

หนังสือเล่มนี้มีคุณค่าอย่างยิ่งทั้งในเชิงวิชาการ เชิงปรัชญา และเชิงการพัฒนา มนุษย์ โดยเฉพาะการนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์ ศาสนา และจริยธรรมในโลกสมัยใหม่อย่างเป็นระบบและลุ่มลึก ผู้เขียนสามารถยกระดับการอภิปรายจากการถกเถียงเชิงเปรียบเทียบทั่วไป ไปสู่การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างที่เชื่อมโยงปัญหาภายนอกของสังคมโลกเข้ากับรากเหตุภายในของมนุษย์ได้อย่างมีพลังทางปัญญา

ประการแรก หนังสือมีคุณค่าเชิงกรอบคิด โดยการใช้ร้อยสัจ 4 เป็นเครื่องมือวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งช่วยเปิดมุมมองใหม่ในการทำความเข้าใจปัญหาของโลกสมัยใหม่ มิใช่ในฐานะความล้มเหลวของความรู้เชิงเทคนิค หากแต่เป็นปัญหาของทิศทาง คุณค่า และเจตคติในการใช้ความรู้ กรอบคิดดังกล่าวทำให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างความก้าวหน้าทางวัตถุกับภาวะทุกข์ของมนุษยชาติได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล

ประการที่สอง หนังสือมีคุณค่าเชิงบูรณาการศาสตร์โดยสามารถเชื่อมโยงพุทธปรัชญาเข้ากับปรัชญาวิทยาศาสตร์ร่วมสมัยได้อย่างกลมกลืน ผู้เขียนมิได้ปฏิเสธวิทยาศาสตร์หรือยกศาสนาเหนือเหตุผล หากแต่เสนอแนวคิดการเกื้อกูลกันระหว่างวิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนาในฐานะองค์ความรู้ที่มีขอบเขตและบทบาทต่างกัน แต่สามารถสนับสนุนกันในการแสวงหาความจริงและการพัฒนามนุษย์อย่างสมบูรณ์

ประการที่สาม หนังสือมีคุณค่าเชิงจริยธรรมและสังคมโดยชี้ให้เห็นว่า วิกฤตของวิทยาศาสตร์มิได้เกิดจากข้อจำกัดทางวิธีวิทยาเพียงอย่างเดียว หากแต่เกิดจากการขาดรากฐานทางศีลธรรมและความรับผิดชอบต่อมนุษยชาติ หนังสือจึงมีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นสำนึกด้านคุณค่า ความหมาย และความรับผิดชอบต่อนักวิทยาศาสตร์ นักเทคโนโลยี และผู้กำหนดนโยบายในสังคมร่วมสมัย

ประการสุดท้าย หนังสือมีคุณค่าเชิงการศึกษาและการพัฒนาปัญญา เนื่องจากช่วยขยายขอบเขตการเรียนรู้ของผู้อ่านจากการเสพความรู้เชิงเทคนิค ไปสู่การใคร่ครวญเชิงปรัชญาเกี่ยวกับชีวิต มนุษย์ และเป้าหมายของความรู้ หนังสือจึงเหมาะอย่างยิ่งสำหรับใช้เป็นเอกสารประกอบการเรียนการสอน การวิจัยเชิงปรัชญา และการอภิปรายทางวิชาการด้านศาสนา วิทยาศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ในระดับอุดมศึกษา

ดังนั้นหนังสือเล่มนี้ไม่ได้มีคุณค่าเพียงในฐานะงานอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์เท่านั้น หากแต่เป็นงานที่เสนอทิศทางใหม่ของการพัฒนาความรู้และมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 อย่างมีวิสัยทัศน์และความลุ่มลึกทางปัญญา

3. จุดที่ควรพัฒนาของหนังสือ

แม้หนังสือ พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ จะมีคุณภาพทางปัญญาและเชิงแนวคิดอย่างเด่นชัด แต่ในเชิงโครงสร้างและการนำเสนอ ยังมีประเด็นบางประการที่ควรพัฒนาเพิ่มเติม ทั้งนี้เนื่องจากหนังสือเล่มนี้เป็นการรวบรวมคำปาฐกถาที่ใช้เวลาบรรยายต่อเนื่องยาวนาน ก่อนนำมาจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม จึงส่งผลให้ลักษณะการเรียบเรียงยังคงกลิ่นอายของการบรรยายสดมากกว่างานเขียนเชิงวิชาการ

ประการแรก เพื่อให้หนังสือมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ควรวางกรอบแนวคิด ภูมิหลัง และโครงสร้างโดยรวมของเนื้อหา การกำหนดหัวข้อในแต่ละบทโดยไม่ปรากฏโครงสร้างเชิงระบบตั้งแต่ต้น ทำให้ผู้อ่านต้องติดตามและเชื่อมโยงประเด็นด้วยตนเอง ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างบทและหัวข้อย่อยบางส่วนยังไม่เด่นชัดเท่าที่ควร หากมีการเพิ่มบทนำเพื่ออธิบายเจตนารมณ์ แนวคิดหลักและแผนผังเนื้อหา จะช่วยเสริมความเป็นเอกภาพของหนังสือได้อย่างมาก

ประการที่สอง เนื้อหาในบางส่วนมีลักษณะซ้ำซ้อนกัน เนื่องจากแนวการนำเสนอแบบปาฐกถาที่มักย้อนทวนประเด็นสำคัญเพื่อเน้นย้ำ เมื่อถ่ายทอดลงสู่รูปแบบหนังสือ จึงทำให้ผู้อ่านรู้สึกวุ่นวายและประเด็นย่อยยังไม่ได้รับการจัดวางอย่างชัดเจนในแต่ละบท การปรับปรุงในลักษณะสรุปประเด็นให้จบภายในบทเดียว และลดการย้อนอธิบายในบทถัดไป จะช่วยให้โครงสร้างเนื้อหามีความกระชับและสั้นลงยิ่งขึ้น

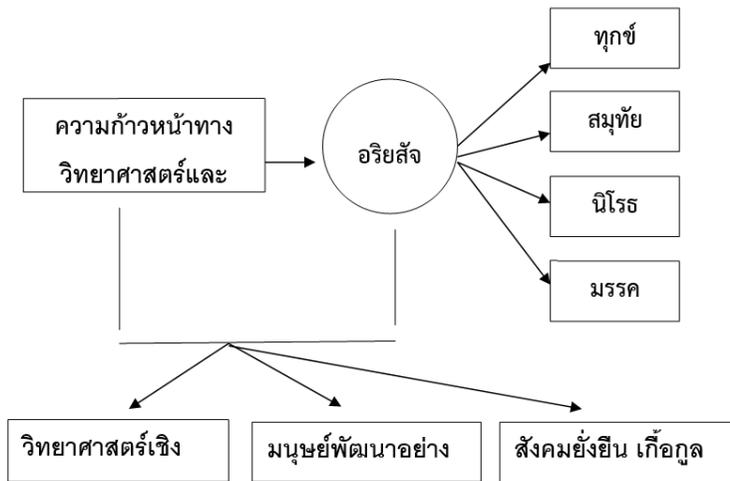
เมื่อพิจารณาโดยภาพรวม จุดที่กล่าวมาข้างต้นอาจมิใช่ข้อบกพร่องในเชิงสาระ หากแต่เป็นลักษณะเฉพาะของงานปาฐกถาที่ผู้เขียนจงใจรักษารูปแบบการนำเสนอไว้ โดยเฉพาะการตั้งชื่อหัวข้อในลักษณะวลีหรือถ้อยคำเชิงคติธรรม ซึ่งมีได้มุ่งเน้นความเป็นวิชาการอย่างเคร่งครัด หากแต่สะท้อนอัตลักษณ์ทางความคิดและลีลาการสื่อสารของผู้เขียนที่มีพลังและยากแก่การลอกเลียนแบบ กล่าวได้ว่า จุดที่ควรพัฒนาของหนังสือเล่มนี้จึงอยู่ที่รูปแบบการเรียบเรียง มากกว่า เนื้อหาสาระ และหากมีการปรับปรุงในเชิงโครงสร้างเพื่อรองรับการอ่านเชิงวิชาการ หนังสือเล่มนี้ก็จะยิ่งเพิ่มคุณค่าในฐานะงานอ้างอิงทางปรัชญาวิทยาศาสตร์และพุทธปรัชญาได้อย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

สรุป

หนังสือ พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ เป็นผลงานที่มีคุณค่าเชิงวิชาการและเชิงปรัชญาอย่างยิ่งของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) โดยนำเสนอการบูรณาการพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ผ่านกรอบอริยสัจ 4 อย่างเป็นระบบ ช่วยเปิดมุมมอง

ใหม่ต่อความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ทางวิทยาศาสตร์กับมิติศีลธรรม จิตใจ และคุณค่าความเป็นมนุษย์ หนังสือมีได้ปฏิเสธรวิทยาศาสตร์ หากแต่ชี้ให้เห็นข้อจำกัดของวัตถุนิยม และเสนอการยกระดับวิทยาศาสตร์ให้รับผิดชอบต่อชีวิตและสังคมมากยิ่งขึ้น แม้รูปแบบการเรียบเรียงซึ่งมาจากคำปาฐกถาจะทำให้โครงสร้างบางส่วนยังไม่เป็นระบบและมีความซ้ำซ้อนอยู่บ้าง แต่เนื้อหาสาระยังคงมีความลุ่มลึก ทรงพลัง และสะท้อนอัตลักษณ์ทางความคิดของผู้เขียนอย่างชัดเจน โดยภาพรวม หนังสือเล่มนี้เหมาะอย่างยิ่งสำหรับนักวิชาการ ผู้สนใจปรัชญาวิทยาศาสตร์ พุทธปรัชญา และผู้แสวงหาทางออกเชิงคุณค่าต่อการพัฒนามนุษย์และสังคมในศตวรรษที่ 21 และสามารถนับเป็นงานอ้างอิงสำคัญในเวทีวิชาการระดับชาติและนานาชาติได้อย่างเหมาะสม

องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากแผนภาพองค์ความรู้นี้ ผู้วิจารณ์ได้เรียนรู้ว่า การบูรณาการพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์สามารถดำเนินได้อย่างเป็นระบบ โดยใช้อริยสัจ 4 เป็นกรอบวิเคราะห์ปัญหาและเป้าหมายของการพัฒนามนุษย์ และใช้ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นแนวทางปฏิบัติที่ช่วยกำกับการพัฒนาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ให้มีจริยธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคม

ผู้วิจารณ์เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นว่า วิทยาศาสตร์ในกรอบนี้มีได้ทำหน้าที่เพียงอธิบายธรรมชาติหรือสร้างเทคโนโลยี หากต้องตระหนักถึงผลกระทบต่อมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม การกำกับความรู้ด้วยคุณค่าทางศีลธรรมทำให้การใช้วิทยาศาสตร์เป็นไปอย่างรอบคอบ รู้ประมาณ และมุ่งประโยชน์ส่วนรวม ประเด็นสำคัญที่ได้เรียนรู้เพิ่มเติม คือ บทบาทของพุทธศาสนาในการเติมเต็มมิติภายในของมนุษย์ ผ่านการพัฒนาศีลเพื่อควบคุมพฤติกรรม สมาธิเพื่อยกระดับจิตใจ และปัญญาเพื่อเข้าใจเหตุปัจจัยของชีวิตและธรรมชาติอย่างถูกต้อง เมื่อมนุษย์

ได้รับการพัฒนาอย่างรอบด้าน ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ย่อมถูกใช้เพื่อแก้ปัญหาและสร้างคุณค่าต่อสังคม มากกว่าการสนองความต้องการเฉพาะตน

โดยสรุป แผนภาพนี้ช่วยให้ผู้วิจารณ์มองเห็นแนวทางการพัฒนาสังคมที่วิทยาศาสตร์ ศาสนา และจริยธรรมทำงานร่วมกันอย่างเกื้อกูล นำไปสู่การใช้ความรู้ภายใต้ความรับผิดชอบต่อมนุษยชาติและธรรมชาติ และเอื้อต่อการพัฒนาสังคมอย่างสมดุลและยั่งยืนในระยะยาว

เอกสารอ้างอิง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ .(พิมพ์ครั้งที่ 11). นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน.

Dalai Lama. (2005). The universe in a single atom: The convergence of science and spirituality. New York, NY: Morgan Road Books.